

An Examination of the Auditory Space of the Tabriz Bazaar in its Historical Trajectory before the Modern Era

Ahad Nejad Ebrahimi¹, Abbas Ghaffari², Neda Ilimkchi³

Abstract

The bazaar, a key element and quintessential manifestation of historical cities and their soundscapes, has some emotional-perceptual signs that have been running in a specific time and place, holding particular significance. This article investigates the transformations of the auditory space of the Tabriz Bazaar throughout its historical trajectory prior to the modern era. Using a library-based approach, this research analyzed information extracted from travelogues, historical maps of Tabriz, governmental documents and reports, and other sources related to the pre-modern historical periods as primary data. This data was then analyzed according to the components of soundscape theories. The results indicated that the soundscape of the Tabriz Bazaar in historical periods contained a greater number of meaningful sounds compared to similar environments of the same era, a

-
1. Full Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran. (Corresponding Author). ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir
  2. Associate Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran. ghaffari@tabriziau.ac.ir
  3. PhD Candidate, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran. ne.eilmakchi@tabriziau.ac.ir

Received: April 21, 2025 - Accepted: December 31, 2025

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

condition that persists to the present day. Furthermore, components such as the activities of functions like mosques and tombs, bathhouses and zurkhanehs (traditional gymnasiums), sedentary and non-sedentary occupations, street vendors, the presence of itinerant performers and public entertainments, social events, the presence of different dialects and accents, construction sounds, the presence of natural elements within the bazaar environment, and sounds related to bazaar management and maintenance were key soundmarks that have been legible from a historical soundscape perspective. The continuity of this legible soundscape throughout the bazaar demonstrates that it was a dynamic environment.

Keywords: Soundscape, Historical Auditory Space, Tabriz Bazaar, Soundmarks, Travelogue.

بررسی فضا شنیداری بازار تبریز در سیر تاریخی پیش از دوره‌ی مدرن

احد نژاد ابراهیمی^۱، عباس غفاری^۲، ندا ایلمکچی^۳

چکیده

بازار عنصری کلیدی و نمونه‌ای تمام عیار از نمود شهرهای تاریخی و منظر صوتی آن، در بردارنده‌ی نشانه‌های احساسی ادراکی است که در مکان و زمان خاصی جاری بوده و اهمیت خاصی دارد. در این مقاله به بررسی تغییرات فضا شنیداری بازار تبریز در سیر تاریخی پیش از دوره‌ی مدرن پرداخته شده است. در این مقاله با استفاده از روش کتابخانه‌ای و با واکاوی اطلاعات سفرنامه‌ها و نقشه‌های تاریخی تبریز، اسناد و گزارش‌های حکومتی و دیگر منابع مربوط به دوره‌های تاریخی پیش از مدرن در جایگاه داده‌های پایه، استخراج شده و طبق مؤلفه‌های نظریه‌های منظر صوتی مورد تحلیل قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که منظر صوتی بازار تبریز در دوره‌های تاریخی دارای اصوات معنادار بیشتری نسبت به محیط‌های مشابه در همان دوران است و همین مسئله در حال حاضر نیز برقرار است؛ همچنین مؤلفه‌هایی مانند فعالیت کاربری‌هایی چون مساجد و مقابر، حمام‌ها و زورخانه، مشاغل مستقر و غیر مستقر، دست‌فروش‌ها، حضور دوره‌گردها و تفریحات مردم و رویدادهای اجتماعی، حضور

۱. استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز (نویسنده مسئول).

ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir

۲. دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز. ghaffari@tabriziau.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز. ne.cilmakchi@tabriziau.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱ - تاریخ تأیید: ۱۴۰۴/۱۰/۱۰

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

گوش‌ها و لهجه‌های متفاوت، صدای ساخت‌وساز، حضور عناصر طبیعی در محیط بازار و صداهای مربوط به مدیریت و نگهداری بازار تکه‌اصوات کلیدی بودند که از منظر صوتی تاریخی قابل خوانش بوده‌اند و استمرار منظر صوتی خوانا در سراسر بازار نشان می‌دهد که محیط پویایی بوده است.

واژه‌های کلیدی: منظر صوتی، فضاشنیداری تاریخی، بازار تبریز، نشانه‌های صوتی، سفرنامه.

۱. مقدمه

از زمانی که یونسکو در سال ۲۰۰۳ اعلامیه خود را برای به‌کارگیری رویکردی یکپارچه در حفاظت از میراث فرهنگی ملموس و ناملموس منتشر کرد، تأکید بیشتری بر اجزای ناملموس و غیرمادی مرتبط با مکان‌های باستانی و تاریخی شده است. جنبه‌های صوتی مکان‌های تاریخی را می‌توان یکی از این اجزای ناملموس دانست؛ زیرا نقش مهمی در شکل‌دهی به برداشت‌های افراد از فضاها و ساختمان‌های دارای قدمت و نحوه تعامل مردم با چنین فضاهایی در طول زمان داشته‌اند (Heritage & Rii, 2020)؛ بنابراین، آکوستیک، مناظر صوتی و صداها موضوعاتی کلیدی‌اند که برای درک بهتر میراث فرهنگی ما پذیرفته شده‌اند (Katz, Murphy, & Farina, 2020). با اتخاذ تعریف گسترده اصطلاح «میراث آکوستیک» که توسط ژو، اوبرمن و آلتا (Zhu, Oberman, & Aletta, 2024) ارائه شده است، بررسی کامل میراث آکوستیک باید رویکردها و رشته‌های متنوعی را دربرگیرد. این امر نه تنها مستلزم کاوش در حوزه‌های آکوستیک فیزیکی است، بلکه مستلزم بررسی نقاط مشترک آن با موسیقی، روانکاوی آکوستیک، تاریخ، باستان‌شناسی و زمینه‌های مختلف دیگر نیز است (López, 2024)؛ با این حال، تأکید قابل توجهی بر انجام توصیفات جامع اولیه آکوستیک وجود داشته است که پس از آن به‌مثابه سنگ بنای رویکردهای چندرشته‌ای بیشتر عمل کرده‌اند (De Muyenke, Baltazar, Monferran, Voisenat & Katz, 2024) و در این مقاله، به‌معنای عام‌تر آن یعنی ارتباط بین صدا و فضا از بعد تاریخی مورد بررسی قرار گرفته است؛ همان‌طور که اشاره شد، اگر ریشه‌شناسی دقیق منظر صوتی رعایت شود، صرف نظر از کاربرد محدودی که شفر فرض کرده است، کلمه «حواس صوتی» ایده صدا و

فضا را با هم ترکیب می‌کند که از یک سو به مفهوم شنوایی و در نتیجه شنونده دلالت دارد. عامل رمزگشایی معنای آن؛ از سوی دیگر، جهانی بودن صوت؛ یعنی قابل گسترش به یک قلمرو خاص با ابعاد کم و بیش دقیق است که می‌توان از نظر زمانی و فرهنگی آن را تعیین کرد و در نتیجه چشم‌اندازی تاریخی به آن داد. تا پیش از رنسانس تعبد نمودی صوتی و از جنس ارتعاش داشت، اما از آن به بعد در قالب پرتره و رنگ و دیگر موارد نشان داده شد؛ در امتداد همین تغییرات تفکر امروزه در زیبایی‌سازی بیشتر به حس بینایی و زیبایی بصری آن پرداخته می‌شود. هدف از این پژوهش ایجاد یک گفت‌وگوی تفکر محور با تاریخ شنیداری فضاهای پایدار است. صنعتی شدن شهر و تغییراتی که با سرعت زیاد در این برهه زمانی اتفاق می‌افتد، صدای شهرها و بناها را دگرگون کرده است؛ به طوری که حس نوستالژیک تاریخی از این کاربری‌های پویا گرفته شده است، با ادامه این مسیر، تنها یک کالبد بی‌روح از این فضاها باقی خواهد ماند.

در پژوهش حاضر فضا شنیداری بازار تاریخی تبریز، از بُعد تغییرات منظر صوتی در سیر تاریخی آن مورد مطالعه قرار گرفته است. سؤال اصلی پژوهش این است که مؤلفه‌های صوتی فضا شنیداری بازار در طول تاریخ چه تغییراتی داشته است.

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات منظر صوتی تاریخی از دهه ۱۹۷۰ با کار شفر آغاز شد و در دو دهه اخیر، با توسعه فناوری‌های مدل‌سازی آکوستیک و افزایش تمرکز بر میراث ناملموس، به یک حوزه پژوهشی فعال تبدیل شده است؛ به طوری که طبق اطلاعات سایت lens.org در بین سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۵، حدود سه هزار پژوهش در این زمینه انجام شده است؛ از طرف دیگر کشورهای گوناگون در سطوح متفاوت سعی در جمع‌آوری داده صوتی تاریخی با رویکردهای مختلف تاریخی، فرهنگی و مهندسی داشته‌اند تا بتوانند مرجع جامعی از میراث آکوستیکی در حال نابودی را حفظ کنند؛ تعدادی از این پروژه‌ها و پژوهش‌ها در قالب جدول آورده شده است.

در سال‌های اخیر با توسعه فناوری‌های مهندسی حوزه آکوستیک، پژوهش‌های بسیار زیادی در این حوزه شکل گرفته است. ۷۱۶ اثر به طور دقیق با کلیدواژه‌های منظر صوتی تاریخی^۱ و میراث صوتی^۲ در بازه زمانی ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۵ در گوگل اسکالر ثبت شده است که شامل سه کتاب و بقیه مقالات کنفرانسی و ژورنالی هستند، اما به دلیل فراوانی و تنوع داده‌ها جمع‌بندی نتایج مطالعه این مقالات در بخش مبانی نظری آورده شده است، اما در مورد پژوهش‌هایی که در ایران در زمینه منظر صوتی تاریخی صورت گرفته است، می‌توان به مقاله «بررسی فضا شنیداری شهر تبریز از آغاز دوره قاجار تا مشروطه» اشاره کرد که با استفاده از داده‌های و تحلیل محتوای اسناد و مدارک تاریخی از جمله سفرنامه و نقشه‌های تاریخی صورت گرفته است (نژادابراهیمی و دیگران، ۱۳۹۸).

(جدول-۱): جدول پیشینه عملی حوزه منظر صوتی تاریخی (منبع: نگارندگان)

عنوان پروژه/موضوع	خروجی اصلی	روش/نظریه مسلط	روش‌شناسی کلیدی	هدف اصلی	سال تاریخی
World Soundscape Project (WSP)	مطالعه نظری (Soundmark) مستندسازی اولیه	خبر (فرهنگی-معتاد)	خطی‌های میدانی، تحلیل مقایسه‌ای	ثبت و تحلیل محیط‌های صوتی برای آکوستیک	۱۹۷۰-۲۰۰۰
بازسازی آکوستیک روم باستان	مدل‌های شنیداری مجازی از بناهای باستانی (Auralization)	فیزیک (فنی-مهندسی)	مدل‌سازی آکوستیک (Ray Tracing)، بازسازی سه‌بعدی (GIS)	شبیه‌سازی فیزیکی محیط‌های صوتی تاریخی	۲۰۰۰-۲۰۱۰
Historical Sound Atlas	آرشیوهای صوتی تعاملی برای عموم و محققان	ترکیبی (فشر و آوین)	تحلیل آرشیوی، تاریخ شفاهی، GIS	مستندسازی تحول منظر صوتی یک شهر در طول قرن	۲۰۱۰-۲۰۲۰
پروژه HERMES	چارچوب و دستورالعمل‌های سیستمی برای حفاظت از منظر صوتی	(Alta) کاربرد در شهرسازی	آکوستیک، معیاری، تحلیل GIS، نقشه‌برداری میدانی	ادغام داده‌های صوتی در طبقه محیطی تاریخی (HER)	۲۰۱۰-۲۰۲۰
پروژه ECHOES	آرشیو دیجیتال صداهای محیطی و روشی جویع	لایه (فرهنگی-شناسی-شناختی)	تاریخ شفاهی، اسان‌شناسی صوتی (Audio-Ethnography)	حفظ و مستندسازی صداهای در معرض خطر جویع بومی	۲۰۱۰-۲۰۲۰
بازسازی صدای ناکوس تاریخی	تعمین زمان و شدت صدای ناکوس در بافت‌های شهری گذشته	ترکیبی (فرهنگی و آکوستیک)	تحلیل آرشیوی، رنگه‌ها، مدل‌سازی انتشار فرکانس	تحلیل تغییرات ریزم زندگی و اسانس صداهای مذهبی	مستمر

همچنین بیتا شفائی در رساله دکتری خود، منظر صوتی حال حاضر بازار تبریز را مورد مطالعه قرار داده و نتایج آن را در قالب چند مقاله به چاپ رسانده است؛ در یکی از این مقالات، به ارزیابی ذهنی کیفیت مناظر صوتی با استفاده از پرسش‌نامه پرداخته و در نهایت به این نتیجه دست یافتند که بروز ناگهانی صداهای با اختلاف تراز صوتی در محیط آرام و ساکت بازار آزاردهنده‌ترین مسئله است (شفائی و دیگران، ۱۴۰۱). در مقالات دیگری نیز به بررسی جزئی‌تر عناصر تشکیل‌دهنده بازار و تأثیر ویژگی‌های آن‌ها بر منظر صوتی شامل سراها (غفاری و دیگران، الف ۱۴۰۰)، راسته‌ها (غفاری و دیگران، ب ۱۴۰۰) و تیمچه‌ها

1. historical soundscape
2. Acoustical Heritage

غفاری و دیگران، ۱۴۰۱) با استفاده از اندازه‌گیری صوتی و بررسی‌های محیطی پرداخته شده است.

۳. مبانی نظری

منظر صوتی^۱، به‌مثابه مفهومی جامع، فراتر از مطالعه صداهای، به بررسی تأثیرات فرهنگی، اجتماعی و محیطی صوت در یک فضا یا مکان می‌پردازد. در دهه‌های اخیر، با افزایش آلودگی صوتی و آگاهی نسبت به اهمیت حافظه جمعی، مفهوم «منظر صوتی تاریخی» به‌عنوان شاخه‌ای حیاتی از مطالعات میراث فرهنگی مطرح شده است.

۳-۱. منظر صوت از دیدگاه شفر

بنیان‌گذار اصلی مطالعات منظر صوتی، ر. موری شفر^۲، در دهه ۱۹۷۰ و از طریق پروژه جهانی «جهان‌شنوا»^۳، این مفهوم را معرفی کرد. شفر منظر صوتی را این‌گونه تعریف می‌کند: «منظر صوتی محیطی است که از نظر صوتی توسط انسان تجربه می‌شود. این منظر شامل تمام صداهایی است که در یک فضا می‌شنویم، نه فقط صداهایی که انتخاب می‌کنیم بشنویم، بلکه تمام ارتعاشات، پژواک‌ها و سکوت‌هایی که بخشی از تجربه ما از جهان هستند.» (Schafer, 1977: 104)

تعریف عملیاتی: منظر صوتی تنها مجموعه‌ای از نوفه‌ها و صداهای فیزیکی نیست، بلکه شامل نحوه ادراک، تفسیر، سازماندهی و پاسخ فرهنگی افراد به این صداها نیز می‌شود. منظر صوتی دارای سه عنصر اصلی است:

- نشانه‌های صوتی^۴: به صدای جامعه‌ای اطلاق می‌شود که منحصر به فرد است یا دارای ویژگی‌هایی است که باعث می‌شود به طور خاص توسط افراد آن جامعه مورد توجه قرار گیرد؛ هنگامی که یک علامت صوتی شناسایی شد، شایسته محافظت است؛ زیرا علائم صوتی، زندگی صوتی جامعه را منحصر به فرد می‌کند.

---

1. Soundscape
2. R. Murray Schafer
3. World Soundscape Project - WSP
4. sound mark

• اصوات پس‌زمینه^۱: صداهایی هستند که به‌وسیله جغرافیا و آب‌وهوا ایجاد می‌شوند: آب، باد، جنگل‌ها، دشت‌ها، پرندگان، حشرات و حیوانات. بسیاری از این صداها ممکن است دارای اهمیت کهن الگویی باشند؛ یعنی ممکن است آن‌قدر عمیق خود را در گوش مردمی که آن‌ها را می‌شنوند حک کرده باشند که زندگی بدون آن‌ها به‌عنوان یک فقر متمایز احساس شود؛ حتی ممکن است رفتار یا سبک زندگی یک جامعه را تحت تأثیر قرار دهند.

• سیگنال‌های صوتی^۲: سیگنال‌ها صداهایی با معنای خاص هستند و بیشتر یک پاسخ مستقیم را تحریک می‌کند. مانند: زنگ، سوت، بوق و آژیر.

۲-۳. نظریه پردازان کلیدی با تمرکز بر میراث آکوستیک

مطالعات منظر صوتی از مفاهیم پایه‌گذارانه شافر فراتر رفته و به حوزه تحلیل محیطی، روان‌شناسی محیط و طراحی آکوستیک گسترش یافته است.

(الف) آر. موری شافر^۳:

• خلاصه دیدگاه: پایه‌گذار اصلی مفهوم منظر صوتی و ایجاد تمایز میان صداها (اصوات پس‌زمینه، سیگنال، نشانه‌های صوتی). او بر بوم‌شناسی صوتی^۴ و حفظ صداهای مطلوب و کاهش «نوفه»^۵ تأکید داشت.

(ب) برنارد فارینا^۶:

• تکمیل دیدگاه (مدل‌سازی علمی): فارینا معتقد است که بازسازی منظر صوتی تاریخی باید برپایه شواهد آکوستیکی محکم باشد. او روش‌هایی برای اندازه‌گیری و مدل‌سازی مؤلفه‌های آکوستیکی در فضاها^۷ تاریخی را توسعه داده است؛ به‌ویژه در زمینه بازآفرینی شرایط انتشار صوت. این رویکرد به‌ویژه برای معمارانی که با فضاها^۷ بزرگ و پیچیده

-
1. keynote
  2. sound signal
  3. R. Murray Schafer
  4. Acoustic Ecology
  5. Noise
  6. Bernardo Farina
  7. Sound Propagation

سروکار دارند (مانند کلیساها، بازارها یا آمفی تئاترها) حیاتی است؛ زیرا به آن‌ها اجازه می‌دهد تا بافت صوتی اصلی را درک و در فرایند مرمت لحاظ کنند.

(ج) مارینا لویز^۱ و رویکرد انسان‌شناختی:

• تکمیل دیدگاه (ادراک فرهنگی): کار لویز بر جنبه‌های ذهنی^۲ و ادراک صوتی^۳ متمرکز است. او تأکید می‌کند که کیفیت یک منظر صوتی تاریخی را نمی‌توان تنها با اندازه‌گیری‌های دسی‌بل سنجید؛ بلکه به چگونگی ارزیابی و خاطره‌سازی مردم از آن صداها بستگی دارد. لویز با استفاده از تحلیل پدیدارشناسانه به دنبال کشف ارتباط عاطفی و هویتی بین صدا و مکان است.

(جدول-۲): جدول طبقه‌بندی صداها بر اساس نظر مارینا لویز (منبع: López, 2024: 75-122)

مثال	تعریف و ویژگی‌ها	دسته بندی لویز
صدای لگوس کلیسای جامع در ساعت مشخص، صدای مناسبات خانگی.	صداهایی که مستقیماً با هویت جمعی یک مکان گره خورده‌اند و روحشان حس کیسود ایجاد می‌کنند. این‌ها همان Soundmarkهای فرهنگی هستند.	صداهای هویتی Identity Sounds
صدای پیچ کشتی‌های تجاری در یک بندر قدیمی، صدای باز شدن دروازه‌های شهر در مسابقات خانگی.	صداهایی که در خاطرات شفاهی و روایت‌های ادیبی یک جامعه زنده مکتوب و اغلب با احساسات قوی مثبت یا منفی همراه هستند.	صداهای روایی Narrative/Memory Sounds
صدای ضرب‌زننده ساعت‌های مکانیکی، صدای فرود آمدن هواپیما که با فریاد کالی خود را تبلیغ می‌کردند.	صداهایی که هوشی افراطی، متناظر با تنظیم و نظم زندگی روزمره جامعه را داشته‌اند حتی اگر در ابتدا به عنوان «هوس‌بازی» در نظر گرفته شده باشند.	صداهای عملکردی Functional/Signifying Sounds
صدای گام‌ها بر روی سنگفرش صدای صیحه‌های باران زدن و سایلنر طلایه هوایی.	صداهایی که امروزه توسط نوزادان پخش می‌شوند اما در گذشته به عنوان صدای مرجع (Keynotes) می‌گردد و ترک تاریخی فضا بدون آن‌ها ناقص است.	صداهای زمینه‌ای فراموش‌شده Submerged Context Sounds
صدای کارکنان آذین‌ها یا جایی در نزدیکی مسکونی و جمعیت آن حیره.	صداهایی که در دوره تاریخی مورد مطالعه مایریم حسبر، مایه فرهنگی عمومی یا آژیر پیوسته و بارز منظر صوتی ایده‌آل باید آن‌ها را حذف کند.	صداهای مزاحم تاریخی Historical Nuisances

۳-۳. روش‌شناسی‌های تحلیل منظر صوتی تاریخی

تحلیل منظر صوتی تاریخی نیازمند یک رویکرد چندرشته‌ای است که هم جنبه‌های عینی (فیزیکی) و هم جنبه‌های ذهنی (فرهنگی و ادراکی) را پوشش دهد.

۱. روش‌های تاریخی-آرشیوی (استفاده از اسناد و ادبیات)

این روش پایه و اساس هرگونه بازسازی تاریخی منظر صوتی است و شامل جمع‌آوری شواهد مکتوب است:

- متون ادبی و سفرنامه‌ها: جست‌وجو برای کلماتی که توصیف‌کننده صداها هستند.
- اسناد شهرداری و مهندسی: نقشه‌های قدیمی برای مشخص کردن محل منابع صوتی مهم (مانند کارگاه‌های صنعتی).

۲. روش‌های انسان‌شناختی (تاریخ شفاهی و ادراک ذهنی)

1. Marina López
2. Subjective
3. Sound Perception

این روش‌ها برای درک «کیفیت» منظر صوتی و معانی ضمنی آن حیاتی‌اند:

- تاریخ شفاهی: مصاحبه با افراد مسن برای کشف الگوهای شنیداری متمایز گذشته.
- نقشه‌برداری ادراکی: علامت‌گذاری منابع صوتی بر روی نقشه‌ها و مشخص کردن میزان رضایت یا ناراضایتی از آن صدا.

۳. روش‌های آکوستیکی-مدلسازی (شبیه‌سازی انتشار صوت)

این روش‌ها تلاش می‌کنند تا محیط آکوستیکی گذشته را از منظر فیزیکی بازسازی کنند: بازسازی هندسی فضایی: استفاده از مدل‌های سه‌بعدی از شهر در دوره مورد نظر. مدل‌سازی انتقال صوت: وارد کردن داده‌های آکوستیکی مصالح تاریخی به نرم‌افزارهای شبیه‌سازی برای تعیین زمان واختمش و شدت صوت.

(جدول ۳-): جدول انواع روش‌شناسی منظر صوتی تاریخی (منبع: نگارندگان)

روش‌شناسی	تمرکز اصلی	داده‌های کلیدی	اهداف	نقاط قوت	نقاط ضعف	تطبیقات صورت گرفته
روش‌های تاریخی-آرشیوی	شواهد مکتوب، ادبی و نقشه‌های قدیمی	شماره و -	استنتاج منابع صوتی غالب و فعالیت‌های گذشته	ارائه شواهد ملموس از آنچه مستند شده است. پایه‌ای برای سایر روش‌ها.	عدم توانایی در بازسازی شدت، کیفیت ادراکی و اطلاعات مربوط به سکوت.	(von Hardenberg & Hehl, 2024) (Lin et al., 2024)
روش‌های انسان‌شناختی و کیفی	حافظه شفاهی، ادراک ذهنی، معنای فرهنگی	ماریتا لویز	درک اهمیت فرهنگی، عاطفی و هویتی صداها در جامعه مورد مطالعه	درک «کیفیت» منظر صوتی و اهمیت آن برای هویت دسترسی به جزئیات حسی.	ذهنی بودن داده‌ها، دشواری در ترمیم نتایج، وابسته به حافظه افراد.	(Hu, Meng, Li, & Yang, 2024) (López, 2024)
روش‌های آکوستیکی-مدلسازی	فیزیک صوت، هندسه، فضا، رفتار امواج	فلارینا	بازسازی فیزیکی و کمی محیط آکوستیکی گذشته و تعیین امکان شنیداری بودن یک صوت.	دقت کمی در تعیین میزان پژواک و تضعیف صوت؛ رویکرد مبنی و قابل تکرار.	نیاز به مدل‌های سه‌بعدی دقیق از پلان تاریخی؛ تأخیر در گرفتن نتیجه‌های فرهنگی و معنایی صدا.	(Zhang, Shan, Chen, & Wang, 2024)

۴-۲. روش‌های جمع‌آوری داده و روش پژوهش

مقاله حاضر به روش پس‌کاوی داده‌های تاریخی و روش‌های میدانی تجربی صورت گرفته است. جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از مطالعه منابع اسنادی استفاده شده در پرونده ثبت جهانی بازار بزرگ تبریز (نظیر سفرنامه سیاحان خارجی، کتاب‌های تاریخ و جغرافیای تبریز، نقشه‌های تاریخی و...) و روش‌های میدانی تجربی در محیط بازار به دست آمده است.

در این روش ابتدا با استفاده از مشاهده میدانی و ثبت منابع صوتی در زمان حاضر توسط پژوهشگر یک دید کلی از منظر صوتی حال حاضر بازار به صورت کلی به دست آمد. این ثبت به این صورت است که تمام مسیرهای موجود در نقشه بازار با فاصله‌های حدود صد متری علامت‌گذاری شده و پژوهشگر به مدت پنج دقیقه در هر نقطه ساکن شده و منابع صوتی و

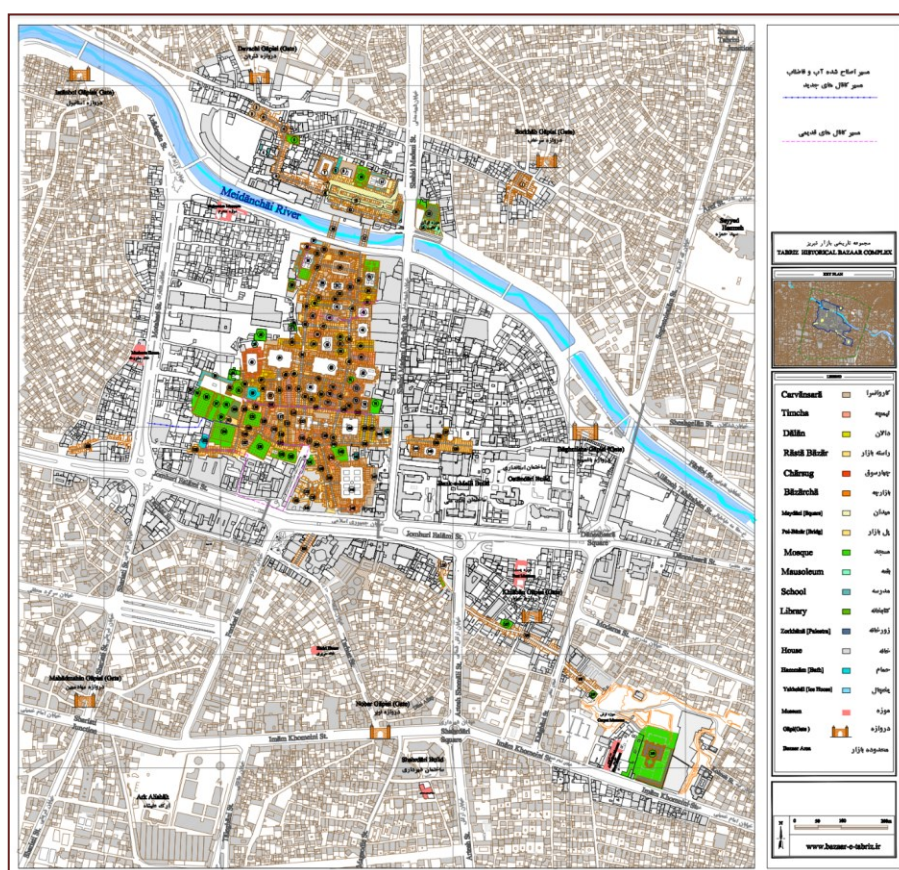
۱. پایداری صدا پس از تولید صدا از منبع اصلی

میزان شدت و ضعف آن را یادداشت کرده است؛ در مرحله بعدی تمام اسناد جمع‌آوری شده در پرونده ثبت بازار مورد مطالعه قرار گرفته و داده‌های مرتبط با منظر صوتی از آنها استخراج شد؛ سپس داده‌های پایه به دست آمده با استفاده از مؤلفه‌های مطرح شده در نظریه منظر صوتی شافر و لویز در دسته‌بندی جدیدی توسط پژوهشگر ارائه شده است، اما به دلیل خرد بودن مسئله‌ای که ما به بررسی فضا شنیداری آن می‌پردازیم بسیاری از عوامل در این مقیاس حضور ندارند. بدین منظور مؤلفه‌های ارتباطی بین داده‌های تاریخی و نظریه‌های منظر صوتی شناسایی و دسته‌بندی جدیدی توسط پژوهشگر تبیین و سپس داده‌های پایه بر اساس مؤلفه‌های ارتباطی جدید دسته‌بندی، تحلیل و ارائه شده است.

۳-۵. نمونه موردی

«توریس یا تبریز به نظر او یک شهر تجاری از اهمیت اول بود... Tauris یا Tebriz توسط کلاویخو به عنوان یک شهر تجاری بزرگ توصیف شده است...» (Desborough Cooley, 1830: 629). در سفرنامه فرانسوی دیگری چنین آمده است: «Tauris شامل پانزده هزار خانه و تعداد مساوی مغازه است. که دو نوع ساختمان مجزا را تشکیل می‌دهد. مغازه‌ها در مرکز شهر، در خیابان‌های قوسی شکل، بسیار طولانی، بسیار عریض و ارتفاع چهل تا پنجاه فوت قرار دارند. این مکان‌ها که ما آن‌ها را بازار می‌نامیم، با گنبدهایی روشن و پر از بی‌نهایت کالا هستند. فرم داخلی آن‌ها، همراه با افراد متعددی که به آنجا رفت‌وآمد می‌کنند، چشم‌انداز قابل توجهی را ارائه می‌دهد. خانه‌ها طرح و نمای بیرونی این شهر وسیع را به خود اختصاص داده‌اند و دومین شهر فارس از نظر ثروت، وسعت و تعداد ساکنان است. در این شهر سیصد کاروانسرا وجود دارد و هر یک از آن‌ها می‌تواند سیصد نفر را در خود جای دهد. این کاروانسراها که باید مانند مسافرخانه برای خارجی‌ها باشد، تنها نقش استراحتگاه را دارند و مسافران مجبورند دیگر نیازهایشان را خود تأمین کنند؛ از طرف دیگر سه بیمارستان در شهر وجود دارد که در آن‌ها غذای رایگان به بیماران داده می‌شود... در مورد وسعت محل رژه شهر می‌توان گفت که بیش از سی هزار مرد را در صف نبرد می‌تواند در خود جای دهد و همچنین یکی از شلوغ‌ترین میدان‌هاست، به‌ویژه در زمانی که مردم عادی برای لذت‌بردن از مناظر مختلف از جمله ترفندهای شعبده‌بازی، گاو‌بازی، ناقوس‌بازی یا رقص گرگ‌ها گرد هم

می‌آیند. رقص گرگ‌ها یکی از خوشایندترین تفریحات تماشاگران است... کشتی‌گیران نیز در این میدان به مبارزه مشغول می‌شوند و از آن گذشته بازیگرانی نیز هستند که به بازی و شعرخوانی می‌پرازند... تعداد ساکنان تبریز را می‌توان سیصد یا چهارصد هزار نفر تخمین زد که در بین آن‌ها خارجی‌ها زیادند. تبریز از تجاری‌ترین شهرهای آسیا و یکی از شهرهایی است که صنعت در آن رونق زیاد دارد.» (Laporte, 1771: 840-842).

(شکل-۱): نقشه بازار تاریخی تبریز (منبع: میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی)

در بیشتر سفرنامه‌ها و خاطره‌نویسی‌هایی که از شهر تبریز وجود دارد، از بازار تبریز نیز نام برده شده است؛ زیرا بازار تنها یک نهاد تجاری نیست بلکه یک نهاد اجتماعی است که بیشتر کاربری‌های عمومی در آن جمع شده‌اند؛ بازار از عناصر مختلفی شامل تیمچه‌ها، دالان‌ها،

حیاطها، راسته بازارها، چهارسوقها، بازارچهها و پل بازار تشکیل شده است که هر کدام از این فضاها بر اساس ویژگیهای محیطی خود، منظر صوتی متفاوتی دارند؛ برای مثال تیمچهها فضاهایی برای مکث و گفت‌وگو هستند. دالانها، انبارها یا مغازههایی با کالاهای فرعی را در خود جای داده‌اند؛ پس ساکت و آرام‌اند. راسته بازارها مسیری برای هدایت افراد هستند و در اینجا صدای رفت‌وآمد بر صدای فروش غلبه کرده است؛ در بازارچهها صدای خریدوفروش و گاه صدای ساخت و کارگاه‌ها شنیده می‌شوند. حیاطها فضاهایی هستند که نمادهای طبیعی را مانند صدای آب، خش‌خش برگ درخت، آواز پرندگان و صدای حیوانات را به بازار هدیه داده‌اند، اما وجه تمایز پل بازارها از سایر محیطهای بازار، شنیده شدن صدای آب جاری است. چهارسوقها معمولاً فضاهای شلوغی هستند و کاربری‌هایی مثل مساجد، بقعه، کاروانسرا، مدارس، یخچال، حمام، زورخانه در نزدیکی این فضا قرار گرفته‌اند. در سفرنامه‌ها و گزارش‌های درباریان می‌توان دریافت که ارکان مهم در تعریف محدوده‌های شهرها و روستاها ایران، مسجد، بازار و حمام است.

۴. مؤلفه‌های مؤثر در فضا شنیداری بازار

با مطالعه مؤلفه‌های مطرح‌شده در کتاب شفر و بازخوانی این مؤلفه‌ها در فرهنگ زندگی شهری در ایران، مؤلفه‌های زیر قابل بررسی هستند:

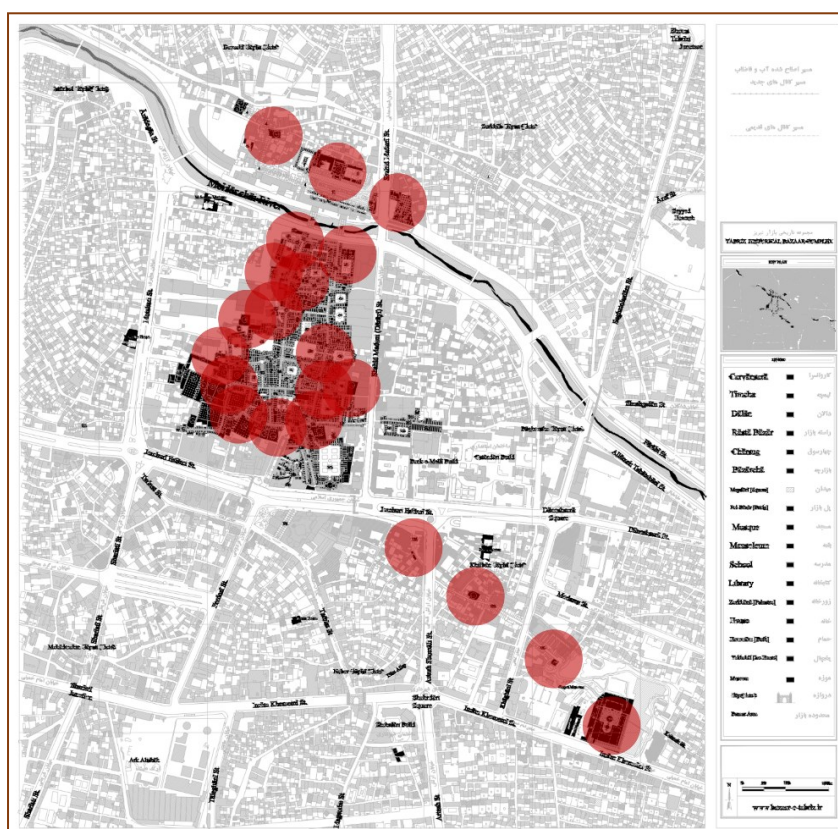
(شکل-۲): مدل مفهومی عوامل مؤثر در بازار تاریخی تبریز (منبع: نگارندگان)

۴-۱. منظر صوتی کاربری‌ها

مساجد: ارکان مهم در تعریف محدوده‌های شهرهای ایران، مسجد، بازار و حمام است. در مجموعه بازار تبریز ۲۸ مسجد قرار گرفته است که تعدادی به صورت تجمعی جنوب غربی بازار و بقیه پراکنده در سرتاسر مسیر بنا شده‌اند. در دید کلی به نظر می‌رسد که پراکندگی مساجد به گونه‌ای است که در سرتاسر بازار صدای اذان به گوش برسد. در بازدید میدانی نیز این مسئله دیده می‌شود. طبق جدول (۴) میرایی صدا برحسب فرمول $E_1 r_1^2 = E_2 r_2^2$ با استفاده از مقدار فاصله و شدت صدا مرتب شده است.

(جدول-۴): جدول میرایی صدا تحت اثر واگرایی هندسی در محیط (منبع: نژاد ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۸)

۲۸	۳۲	۳۸	۴۲	۴۸	۵۲	۵۸	۶۲	۶۸	۷۴	۸۰	شدت صدا (دسی بل)
۵۱۲	۲۵۶	۱۲۸	۶۴	۳۲	۱۶	۸	۴	۲	۱	۰/۵	فاصله (متر)

(شکل-۳): نقشه شنیداری صدای اذان با وضوح کامل از مساجد در بازار تاریخی تبریز (منبع: نگارندگان)

همان‌طور که در شکل (۳) نشان داده شده است بیشتر مسیرهای تجاری بازار صدای اذان پخش شده از مساجد را به‌وضوح می‌شنیدند و در مرکز محدوده بازار که کاروانسراها قرار داشتند، صدا به‌صورت واضح شنیده نمی‌شود و تنها افراد از رخ دادن اذان آگاه می‌شوند، اما کلمات و لغات قابل تشخیص نیستند. قابل ذکر است که تحلیل‌ها برحسب فرمول و تئوری خالص میرایی صدا در محیط صورت گرفته است؛ در حالی که ساختار خطی بازار و پوشش گنبدی آن باعث ماندگاری بیشتر صدا می‌شود.

کاروانسراها: در بازارهای شهرهای بزرگتر معمولاً کاروانسراهای متعددی برای اسکان تجار سیار وجود داشت که اتاق‌های آن نیز برای دفاتر تجاری و انجام معاملات و همچنین به‌عنوان مغازه استفاده می‌شد و ظاهری هم‌جنس محیط بازار داشت و شلوغی فضای آن و تنوع لباس، رفتار و زبان، منظره‌ای بسیار مفرح و همچنین جالب را به نمایش می‌گذاشت. در بیشتر سفرنامه‌ها از کاروانسراهای بازار تعاریف بسیاری آورده شده است؛ در واقع قرار گرفتن کاروانسراها در داخل محیط بازار، اصواتی مانند صدای زنگ‌ها، صدای حرکت چارپایان بر روی سنگفرش و مهمه حضور کاروانیان را به فضا شنیداری بازار اضافه می‌کرد.

حمام‌ها: از دیگر کاربری‌هایی که در محدوده بازار فضا شنیداری خاصی را ایجاد می‌کنند، حمام‌ها هستند که برای سهولت دسترسی زنان و کودکان در جداره‌های بیرونی بازار قرار گرفته‌اند. بوق حمام یکی از این نشانه‌ها بود که دارای صدای بلند برای اطلاع‌رسانی به مردم منطقه بود و دمیدن آن در نیمه‌های شب از باز شدن در حمام و در ساعات میانی روز از تغییر کاربری زنانه به مردانه و برعکس را نشان می‌داد (ملائتی توانی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۲۶؛ نجمی، ۱۳۶۲: ۱۴۲)؛ از طرف دیگر حمام‌ها فضاهایی بودند که امکان معاشرت مردم با یکدیگر را فراهم کرده بودند و در مراسم‌های گوناگون و جشن‌های خانوادگی مانند عروسی آیین‌های خاصی چون حنابندان در آن مکان برگزار می‌شد (مونس‌الدوله، ۱۳۸۰: ۴۵؛ شکورزاده، ۱۳۶۳: ۲۰۵)؛ همچنین در این فضاها خواندن آواز (غزل‌خوانی) و موسیقی (جاوید، ۱۳۸۶: ۱۰۲) در کنار نقش‌ونگارهایی با موضوعات نبرد رستم (لطفی و مسجدی،

۱۳۹۰: ۷۹) و حیواناتی مانند شیر بسیار معمول بوده است. گلریز، ۱۳۶۴: ۱/۳۲۴؛ طوسی، ۱۳۸۱: ۱۰۲).

زورخانه‌ها: زورخانه‌ها فضاهایی هستند که بار تعلیمی موسیقی شنیداری را بر دوش می‌کشند. موسیقی زورخانه‌ها متشکل از ریتم‌ها، ضرب‌ها، نواها و آواهاست که وظیفهٔ تعلیم آداب و مرام مردانگی و فتوت را برعهده دارند (افسران، ۱۳۹۵: ۸۸)

مدارس: استقرار مدارس در محدودهٔ بازار ریتم‌های شبانه‌روزی و فصلی مشخصی را به فضا شنیداری بازار اضافه می‌کند و از طرفی شور و هیجان خاصی را به فضا می‌بخشد.

(جدول-۵): جدول کالاهای و مشاغل فعال در بازار تبریز بر اساس سفرنامه‌ها به ترتیب تاریخ (منبع: نگارندگان)

Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier	Jean-Baptiste Tavernier	1713	آهنگری (ساخت اره، تبر، سوهان، چشمتق برای آتش‌نشانان و توتون)، قفل سازی، نوره گردنهای نجاری (چرخ رنجهان زمینی و گیواری)، زرگری و ساخت انگشتر نقره، ایریشم و پارچه بافی، ساخت چرم مسافری و ساخت کفش و چکمه
The World Displayed; Or, A Curious Collection of Voyages and Travel	Emanuel Bowen, Samuel Johnson, ...	1760	جواهرات و گرانبهاترین
The modern traveller		1776	ایریشم خام و کارخانه‌های فرش و ایریشم و پنبه (جان بله 1717)
The world displayed, or, A collection of voyages and travels	Christopher Smart, Oliver Goldsmith, Samuel Johnson	1815	قالوت، گرانبهاترین و فیروزه
Historical sketch of the progress of discovery, navigation, and commerce	William Stevenson	1824	مروارید، ایریشم، کالاهای پنبه‌ای، روغن‌های معطر
Bulletin des sciences Geographiqu e,...	Aubert De Vitry	1826	ایریشم، پارچه‌های طلا و نقره
Histoire du commerce entre le Levant et l'Europe ... Tome I	G.B. Depping	1830	پارچه‌های ایریشم و طلا و عطر و مروارید - مخمل‌ها و پارچه‌های پشمی - مواد غذایی شرقی، به ویژه انبوه
Historical and Descriptive Account of Persia	James Baillie Fraser	1836	به طوری که صوماً آهنگران، منقل، کفش، سرامی، سفالگر، پارچه و چینه فروش، خیاط و سایر صنایع دستی با هم یافت می‌شوند. اما شیرین‌بازها، آئین‌ها، داروخانه‌ها، نواها، میوه‌فروشان و میوه‌فروشان در مکان‌های مختلف پراکنده هستند.
Bibliothèque de l'école des chartes	Societe de l'école des chartes	1840	ایریشم و پنبه و کف، پنبه، خورن، کره، لجن سفراوی و سایر مواد رنگرزی، لوتانیوم، ...: Angola، موه‌ها و کشمش، صمغ کتیرا، چرم و مالکس، خز و موی بز، صنایع دستی، پارچه‌های ایریشمی، بوه‌های نخ، فرش‌های رنگارنگ، مواد غذایی، پارچه‌ها، سنگ‌های قیمتی
Géographie universelle	C. MaiteBrun, V. A. Malte-Brun, G. Doré	1841	خوران‌باز، مروارید، نقل و سایر کالاهای مروارید، ایریشم، پنبه‌ای و روغن‌های معطر
voyageurs anciens et modernes	Edouard Charton	1855	طلا را در زمینه‌های متفاوت خوب کار می‌کنند ایریشم
Journal of the Institut of Bankers	Institut of Bankers (Great Britain)	1892	طلا و ایریشم

صدای مشاغل: بازار تبریز در طول تاریخ مشاغل مختلفی را در خود جای داده است و همچنین این تغییرات جنس‌های متفاوتی داشتند. هر شغل آهنگ و لهجهٔ موسیقایی خاص خود را دارد؛ برای مثال در آهنگری کارگر ساده ضربات پتک مانند را می‌زند که باعث شکل‌گیری کلی و جداسدن ناخالصی‌ها می‌شود و کارگر ماهر با ضربات آرام ظرافت کار را کنترل می‌کند و این دو حرکت موسیقی خاصی را ایجاد می‌کنند. این لهجهٔ موسیقی در دیگر مشاغل مانند تراش سنگ‌های قیمتی، پارچه‌بافی، ادویه‌فروشی‌ها نیز مورد بحث قرار می‌گیرد.

در برخی از سفرنامه‌ها به کالاها و مشاغل موجود در بازار تبریز به‌خوبی اشاره شده است که به ترتیب زمانی در جدول زیر آورده شده است؛ از اوایل قرن ۱۷ میلادی تنوع کالا در بازار تبریز افزایش یافته و در سفرنامه‌ها اشاره شده است که کالاهای زیادی از مصر، تاتار، گرجستان، هندوستان و دیگر سرزمین‌ها به تبریز آورده می‌شود و بازار تبریز نمایشگاه و محل عرضه کالاهای مختلف از نقاط مختلف بوده است.

سیر تغییرات صدای جهان در منظر صوتی بازار نیز بی‌تأثیر نبوده است؛ از جمله تغییرات فرایند تولید با وقوع انقلاب صنعتی در فراوری ادویه‌جات و استفاده از آسیاهای برقی به‌جای هاونگ‌های چوبی و فلزی که حضور این دستگاه‌ها در بازار نوع خاصی از نوفه و صداهایی با اطلاعات کم و افزونگی زیاد را ایجاد می‌کند و در ضبط‌کننده‌های گرافیکی یک خط صاف را به نمایش می‌گذارند؛ به عبارت دیگر می‌توان گفت که نوفه‌ها از تکانه به صداهای ممتد تبدیل شدند.

نقشه شکل (۵)، مربوط به سال ۱۳۴۸، توزیع تنوع کسب‌وکار در بازار تبریز را نشان می‌دهد که به‌نظر می‌رسد باتوجه به موروثی‌بودن مشاغل جز در موارد معدودی مانند ورشکستگی، تغییراتی نسبت به دوره قاجار در کاربری‌ها وجود نداشته است. دسته مشاغلی که در نقشه بالا مطرح شده است باتوجه به ماهیت خود، رونقی که در دوره خاصی پیدا می‌کنند، تغییرات در روند تولید و سایر موارد در منظر صوتی بازار مؤثرند.

صنعت کاغذ: رد پای حضور صنعت کاغذ در این منطقه را، از دوره ایلخانان می‌توان دید. در وقف‌نامه ساختمان ربع رشیدی که با دستور خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، وزیر غازان‌خان ساخته شده است، اصطلاح «کاغذکنان» آورده شده است که از وجود کارگاه‌های ساخت کاغذ در این منطقه خبر می‌دهد (همدانی، ۱۳۵۰: ۲۷۰)؛ از طرف دیگر با ورود صنعت چاپ این صنعت رونق زیادی گرفت. میرزا زین‌العابدین به‌دستور عباس میرزا، در سال ۱۲۳۳ ق. چاپخانه‌ای در تبریز راه‌اندازی کرد. این چاپخانه با دستگاه چاپ حروفی (سربی) کار می‌کرد که اشکالاتی مانند کیفیت پایین، کم‌رنگی و پاک‌شدن خطوط و غلط‌آملاپی را دربرداشت؛ سپس به‌دلیل همین اشکالات مطبوعه سنگی وارد ایران و در تبریز دایر شد (کسروی، ۱۳۱۹: ۳۳۲).

صنعت ساخت زیورآلات: «در بازارهای شهر پارچه‌های ابریشمی، پنبه، تافته، ابریشم خام، جواهرات و همه‌گونه ظروف می‌توان یافت.» (کلاویخو، ۱۳۶۶: ۵۷)؛ همچنین شاردن از بازار هشت ضلعی قیصریه تبریز با عنوان محل خرید و فروش انواع جواهرات یاد می‌کند (شاردن، ۱۳۴۵: ۲/۴۰۴)؛ از طرفی ارزش طلا و جواهرات به‌عنوان سرمایه‌ای ارزشمند و ماندگار در میان مردم باعث رونق این کالا در تمام ادوار بوده است: «در دنیا ملتی نیست که به اندازه ایرانیان از نشان‌دادن سرمایه خود ترس داشته باشد و علت این است که ثروتمندان از ترس مأمورین دولتی مجبورند که سرمایه خود را مخفی کنند. آنان غالباً سرمایه خود را تبدیل به طلا یا جواهر نموده و آن را در جایی از خانه زیر خاک پنهان می‌کنند و گاهی پس از مرگ صاحبخانه آن گنج در همان محل باقی می‌ماند؛ زیرا وراثت از آن اطلاعی ندارند (دالمانی، ۱۳۳۵: ۱۱۶).

رستوران‌ها و قهوه‌خانه‌ها: «محسنات دیگرش نیز اینست که در دکانهای آشپزی و غذاخوری طبخ صحیح و مطبوع پخته و در و دیوار آن مکان و ظروف طعامها و کاشیها را باید پاک و تمیز نگاه دارند و الا حق بازکردن دکان را ندارند وقت سحر دکانها را با دعا و ثنای امامان باز میکنند غذاها را که عبارت از هریسه پلاو و زرد پلاو و بریان پلاو و کوکوپلاو و مزعفر پلاو و غیره است بغربا و اهالی شهر میدهند در کنار ظروف مسی غذاها که با قلع سفید شده بخط تعلیق جملات (و يطعمون الطعام) (ولا شرف اعلى من الاسلام) (و شرف المكان بالمکین) (و شرف البيت باهله) (و شرف اهله بسخائه مسطور و محکوک است)». (اولیا چلبی، ۱۳۹۹: ۵۴)؛ همان‌طور که در سفرنامه اولیا چلبی آمده است، اصناف آداب و سبک خاصی برای اداره کسب‌وکار خود دارند که با تغییر سبک و نگرش برخی اصوات حذف و اضافه می‌شوند.

صنایع مرتبط با فلزات: تاورنیه به حضور آهنگران و ساخت کالاهایی همچون اره، تیر، سوهان و (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۲۶۵) و فریزر نیز به اینکه آهنگران و مسگران در یک‌جا یافت می‌شوند، اشاره کرده‌اند (یاقوت حموی، ۱۳۸۰: ۴۲۶). به همین منظور در نام راسته بازارها، اسم بازار مسگران به چشم می‌خورد.

صنعت چرم و کفش: در سفرنامه شاردن به شغل‌های کفاشی و سراجی اشاره شده است. سراج به کسی گفته می‌شود که با استفاده از کار بر روی چرم، انواع کیف، کمر بند، زیورآلات، زین اسب و حتی تزئینات صندوق‌های قدیمی را می‌سازد (شاردن، ۱۳۴۵: ۶۳۷). **پارچه‌بافی:** در بیشتر سفرنامه‌ها از یاقوت حموی گرفته تا سفرنامه‌های متأخر از پارچه‌بافی و ابریشم‌بافی در بازار تبریز سخن گفته‌اند. پارچه ابریشم و مشتقات آن به‌عنوان کالای استراتژیک در دوره صفویه، نقش مهمی در روابط اقتصادی و سیاسی ایران با غرب و شرق ایفا می‌کرد؛ به‌طور کلی، مهم‌ترین مراکز بافندگی این دوره عبارت بودند از: تبریز، هرات، یزد، اصفهان، کاشان، رشت، مشهد، قم، ساوه، سلطانیه، اردستان و شیروان (روحفر، ۱۳۹۲: ۳۹). اوج این اتفاق را در دوره صفویه می‌بینیم که مکتب تبریز در پارچه‌بافی شکل می‌گیرد؛ این پارچه‌ها توسط هنرمندان این مکتب، که طراح فرش و پارچه بودند، با نقوش تصویری انسان در مجالس بزم، رزم، شکار و به‌ویژه صحنه‌های زندان و زندانیان تزئین می‌شدند (نیکونژاد و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۹۳).

۴-۲. صدای دست‌فروش‌ها و مشاغل غیرمستقر

چنان‌که مشخص است مشاغلی که محل ثابتی برای ارائه خدمات نداشتند، در نقشه‌های کسب‌وکار بازار ثبت نشده‌اند؛ همچنان در سفرنامه‌ها اشاره بسیار کمی به این موارد شده است؛ در سفرنامه تاورنیه به شغل نجاری و ساخت چرخ ریسمان‌ریسی و گهواره و دیگر موارد به شکل دوره‌گردی (تاورنیه، ۱۳۹۹: ۲۶۸) و در سفرنامه آمبروسیو کنتارینی به آذوقه‌فروشی در میدان بزرگ اشاره شده است (کنتارینی، ۱۳۴۹: ۳۵)، اما با بازدید میدانی از بازار کنونی، نیاز به وجود این مشاغل در دوره‌های مختلف مشخص است؛ مشاغلی مانند غذیه‌فروش‌ها، نان‌فروش‌ها، شیرفروش‌ها؛ همچنین از این باب که این مشاغل معمولاً دارای تبلیغات آوایی و موسیقایی هستند، در منظر صوتی بازار نقش مؤثری دارند. غذیه‌فروش‌ها نسبت به فصل‌های سال، خوراکی‌ها و نوشیدنی‌های مختلفی می‌فروشند؛ مثلاً در تابستان خاکشیر، شربت آلبیمو، آب انجیر و در زمستان خوردنی‌های گرم مانند سیب‌زمینی، لبو، پخله (باقالی)، باقلوا؛ از طرفی هنوز هم نفتی‌ها برای تأمین سوخت لازم برای

گرمایش در بازار حضور دارند. حضور دراویش و دعانویسان در بازار تبریز در کتاب تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز نوشته نادر میرزا به وفور به چشم می خورد (نادر میرزا، ۱۳۲۳: ۲۳).

۴-۳. حضور دوره گردها و تفریحات مردم

«بزرگترین میدان در توریس وجود دارد که من تا به حال دیده‌ام. این شهر که بسیار بزرگتر از شهر اسپابان است، ترکها زمانی که این شهر را در اختیار داشتند، بارها در این میدان ۳۰۰۰۰ نفر را به ترتیب نبرد جمع کرده‌اند. هنگام غروب، مردم با دلیران وهستان، کشتی، جنگ قوچ و گاو نر به آنجا منحرف می‌شوند. خواندن قطعات به نثر و منظوم و رقصان گرگ ها.» (شاردن، ۱۳۴۵: ۶/۲۳۷). اوزلی به دیگر تفریحات مردم شامل خیمه‌شب‌بازی و جنگ پهلوانان با دیوها اشاره می‌کند (ousley, 1823: 173). از دیگر سرگرمی‌ها نمایش پیامبرانی مثل یعقوب، یوسف و سلیمان و نمایش شیر بود که فرشفیلد به آن اشاره می‌کند (freshfield, 1869: 68). در سفرنامه واگنر به حضور نوازندگان، شعبده‌بازان، ساحران و قصه‌گویی که در بازار تبریز فعالیت می‌کنند اشاره شده است (wagner, 1856: 251).

۴-۴. رویدادهای اجتماعی

آداب اجتماعی: آداب و مراسم‌های خاصی در زندگی مردم این شهر در گذشته و حال جریان داشته است که به تفکیک در شکل (۷) آورده شده است. مراسم‌های مذهبی به‌ویژه مراسم محرم در بازار با همدلی خاصی بین اصناف و کسبه برگزار می‌شوند؛ طبق توصیف نادر میرزا با آغاز ماه ذی‌قعدة مراسم شاه‌حسین‌گویان در کوچه و برزن‌ها شروع می‌شود و اهالی محلات با طبل و شیپور به برگزاری مراسم می‌پردازند. با فرارسیدن عید قربان و غدیر این مراسم‌ها شور می‌گیرند و در روزهای عاشورا و تاسوعا از محلات دسته‌هایی به بازار می‌روند و در آنجا این مراسم را برگزار می‌کنند (نادر میرزا، ۱۳۲۳: ص: ۳۱). در سفرنامه هریس نیز آمده است که بخش بزرگ و مهمی از بازار بسته می‌شد تا حضور رهگذران نظم این مراسم را به هم نزند و کف آن بخش مفروش شده و روحانی به روایت وقایع کربلا می‌پرداخت. (harris, 1896: 820)

مراسم‌های ایرانیان بنا بر آداب و رسوم نیازهایی دارند که باعث تکاپو و خرید در بازار می‌شد؛ مثلاً مراسم خنچه‌بردن که در شب یلدا، عید نوروز، عید قربان و غدیر با قراردادن هدایا در طبق‌های چوبی و تزیین آن برای تقدیم به او عروس و داماد خانواده آن‌ها موجب حضور خانواده‌ها برای خرید در بازار می‌شد.

(شکل-۷): دسته‌بندی آداب اجتماعی بر اساس بررسی‌های میدانی (منبع: نگارندگان)

- نزاع و دعواها: دالان خونی یکی از دالان‌های سرای کهن حاج سیدحسین است که به دالان خونی معروف شد؛ زیرا در هنگام ولیعهدی مظفرالدین میرزا، حاج رجبعلی داروغه شهر در آن دالان و در حجره کریم نیل فروش به دست اللهیار و یارانش کشته شد. داستان این واقعه و مسائل پس از آن تا توقف اللهیار در کتاب تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز به تفصیل آمده است (نادر میرزا، ۱۳۲۳: ۳۶). در این نوشته به خوبی تأثیر یک واقعه در منظر صوتی شامل همه‌ها، بحث و جدل‌ها، سکوت‌ها، مهمانی‌ها و سورها نشان داده شده است. (همان، ۷۴)

۴-۵. حضور لهجه‌ها و گویش‌های متفاوت در بازار

نقل قولی از مارکوپولو که در سفرنامه شاردن آورده شده است که نشان می‌دهد بازرگانان با ملیت‌های گوناگون در بازار تبریز مشغول تجارت بوده‌اند: «بازرگانانی که برای تجارت به آنجا می‌آیند، سود زیادی به دست می‌آورند. بومیان خودشان تجارت کمی دارند و مخلوطی

از همه نوع مردم هستند: ارمنی‌ها، نسطوری‌ها، یعقوبی‌ها، گرجی‌ها، ایرانی‌ها و مردان دیگری هستند که ماهومت را می‌پرستند.» (شاردن، ۱۳۴۵: ۶/۶۳۰). البته این مسئله از سال‌های دور در شهر تبریز وجود داشته است؛ به طوری که در سفرنامه لاپورت و لویی‌س که مربوط به سال ۱۷۳۹م است، نیز به این مسئله اشاره شده است: «می‌توان تعداد ساکنان تبریز را سیصد یا چهارصد هزار نفر تخمین زد که در میان آنها خارجی‌ها زیادند. این یکی از تجاری‌ترین شهرهای آسیا و یکی از شهرهایی است که صنعت در آن قوی‌ترین است.» (کارنگ، ۱۳۷۴: ۲۷).

در کتاب مجموعه معاهدات و کنوانسیون‌های مربوط به پادشاهی بلژیک به حضور افراد با ملیت‌های متفاوت و از طرفی قواعد تجارت متفاوت در بازار تبریز اشاره می‌شود: «می‌توان گفت در تبریز سه نوع تجارت وجود دارد: تجارت پارس‌ها، گرجی‌ها و اروپایی‌ها» (Joseph, 1859:672). تأثیر گویش در موسیقی کلام و اثر لهجه در تأکید بر واج‌های خاص غیرقابل چشم‌پوشی است و وجود تنوع در این مسئله به قدری جلوه‌گری متفاوتی داشت که نظر مسافران زیادی را به خود جلب کرده بود.

۴-۶. صدای ساخت و سازها

«اما تبریز دیگر آن شهر پرافتخار در زمان شاردن نیست: زلزله بزرگترین ساختمان‌ها را فرو ریخت. با این حال هنوز دوازده حمام عمومی وجود دارد که در میان آنها برخی بسیار زیبا هستند و یک گورستان عظیم. بازار پست و زشت است و مساجد زیبا روی زمین افتاده است» (Carrone, 1837:113)، این متن توسط دیوید برتولتی درباره زلزله ۱۰۴۲ق در تبریز نوشته شده است؛ همچنین در کتاب «سیاحتگر نوین و مسافر اروپا، آسیا، آفریقا و امریکا» در مورد روند بازسازی پس از زلزله مطالب به صورت زیر آورده شده است: «وضعیت تبریز به‌ویژه سالم تلقی می‌شود. این روزگاری یک شهر باشکوه بود. اما تمام بناهای بزرگ آن در اثر زلزله ویران شده است... بازار تمام طول شهر را امتداد می‌دهد، اما پست و کثیف است. خطر زلزله به ساکنین آموخته است که به طور کلی خانه‌های خود را تا حد امکان پایین

اردبیل)، دیگری (ضرب فی همدان)، دیگری (ضرب فی اصفهان)، (ضرب فی تغلیس)، (ضرب فی نهاوند)، (ضرب فی تبریز) و در روی سکه‌ها (لا اله الا الله علی ولی الله) و در طرف دیگر نام پادشاه شاه عباس یا شاه صفی و در بعضی از آنها (کلب علی شاه عباس) نیز ضرب شده، لیکن در پولهای مس (بیستی) فقط نام شهر ضرب شده در کنار بعضی سکه‌ها که رایج است (لا اله الا الله) ضرب شده وای بر احوال آنکس که در دادوستد تخلف کند یا کم فروشد بچشمش میل و بسرش طاس گرم گذاشته مجازات میکنند در چارسوها و دکانها ترازوهای برنجی آویزان است که اصلا دست آدم بر آن مس کند و برای گندم و برنج و سایر حبوبات کیل استعمال نمیشود همه آنها را با ترازو وزن کرده میفروشند. اقمشه و پارچه‌جات با ذراع مکی بفروش میرسند سایر اقسام کالاها تابع قانون شهری است» (اولیا چلبی، ۱۳۳۳: ۵۴).

همچنین در سفرنامه کاری چنین آمده است: «نزدیکی‌های غروب، هر روز، در این حوالی صدای گوش خراش طبل و سورنا و کرنا بلند می‌شود، گویی این موسیقی ناهنجار اخطار و هشدار به بازاریان است که غروب فرارسیده و باید مغازه‌های خود را ببندند.» (کاری، ۱۳۴۸: ۱۸)؛ شرایط گفته شده در بالا در شرایطی که وضعیت امنیت و تجارت خوب نبود اجرا می‌شد، اما در زمان‌های برقراری امنیت تا پاسی از شب مغازه‌ها به فعالیت خود ادامه می‌دادند و برای تأمین روشنایی بازار فانوس‌کشی صورت می‌گرفت (کارنگ، ۱۳۷۴: ۲۳).

سیگنال صوتی	نشانه های صوتی	پس زمینه	کاربری ها
-	صدای اذان ، صدای مراسم زورخانه .	نچوا های مذهبی ، صدای خرید و فروش کالا ها ، صدای همهمه و ...	کاربری ها
-	فعالیت کارگاه های صنایع	صدای خرید و فروش	مشاغل مستقر
حضور درآویش	حضور نغمی ها	صدای دست فروش ها و تبلیغات صوتی نان فروشی و شیر فروشی و ...	مشاغل غیر مستقر
حضور دوره گرد ها ، شمعده بازار و ساحران	به هنگام غروب کشتی و گرگ بازی و منظومه خوانی در میدان برگزار می شد.	-	تفریحات
دعوا و نراغ	مراسمات محرم و صفر و دیگر مراسمات مذهبی و جشن های ملی	مراسمات عروسی و تولد و ...	رویداد های اجتماعی
-	-	حضور تاجران و بازرگانان با ملیت های مختلف.	لهجه ها و گویش ها
صدای زلزله	صدای تعمیرات	-	ساخت و ساز
صدای هشدار برای بستن مغازه ها	صدای فانوس کشی و حضور داروغه	اجرا قنون و مجازات در بازار	قوانین

(شکل-۹): نمودار دسته‌بندی مؤلفه‌های مؤثر در منظر صوتی بازار بر اساس صدای پس‌زمینه، سیگنال و نشانه صوتی (منبع: نگارندگان)

۵. نتیجه گیری

بازار به عنوان یک مقیاس میانه از شهر، تعدادی از مؤلفه‌های مطرح شده در نظریه شفر را داراست؛ که این مؤلفه‌ها در فرهنگ و ساختار اجتماعی زندگی شهری ایرانی به نوع دیگری تعریف شده‌اند. بر همین اساس مدل مفهومی پژوهش از مبانی نظری استخراج و و تبیین شد. در بازار پیش از دوره پهلوی فضا شنیداری شبیه به شهرهای پیش از انقلاب صنعتی در اروپا که هنوز نوفه‌ها بر منظر صوتی غالب نشده بودند، خوانایی بالایی داشت و می‌توان ساختار فرهنگی، اجتماعی را از منظر صوتی آن تشخیص داد.

- هر کدام از کاربری‌ها اعم از مساجد و مقابر، کاروانسراها، حمام‌ها، زورخانه و مدارس، منظر صوتی خرد مقیاس خود را داشتند؛ همچنین در منظر صوتی بازار نیز نقش خوانایی کاربری را ایجاد می‌کردند؛ همچنین مساجد و مقابر محل‌هایی برای پخش و به گوش رسیدن صدای اذان و ایجاد سیگنال صوتی شاخص با فواصل مشخصی تعریف شده‌اند که می‌توان در تمامی نقاط بازار این سیگنال را دریافت کرد.
- با فعالیت مشاغل باتوجه به اینکه هر صنف راسته و فضای مختص به خود را داشته، صدای هر صنف در مرکز فعالیت خود پررنگ‌تر شنیده می‌شد و این منظر صوتی بازار هماهنگ با نقشه فعالیت کسب و کارها، خوانایی صوتی فضا را بالاتر می‌برد.
- فعالیت دست‌فروشان و اغذیه‌فروشی‌ها و دیگر اصنافی که تبلیغات صوتی خاصی داشتند؛ از جمله اصواتی بوده‌اند که در طول بازار جاری بوده و سکوت فضاها را کم فعالیت را می‌شکستند.
- حضور دوره‌گردها و تفریحات مردم در گره‌ها و مراکز تجمع صورت می‌گرفته است و این هیاهوی صوتی تأکیدی بر شکل‌گیری این گره‌ها بود که به مرور حذف شده‌اند.
- رویدادهای اجتماعی شامل آداب اجتماعی مردم نظیر جشن‌های ملی، مذهبی و خانوادگی اتفاقات و تحرکاتی که در بازار نمود دارند و در منظر صوتی بازار تأثیرگذار بودند.
- حضور لهجه‌ها و گویش‌های مختلف نشان از جهانی بودن و مشتمل بر همه بودن این عنصر کالبدی داشت که در دوره‌های بعدی این جایگاه از بین رفته است.

- صدای ساخت‌وساز، نشان از توسعه شهرها و صدای غالب شهرهای امروز است، اما در گذشته بازار به دلیل زلزله‌های بزرگ تبریز و طولانی‌تر بودن مدت ساخت و پس از آن نیاز به تعمیرات، منظر صوتی بازار صدای ساخت‌وساز را مدت زیادی با خود همراه داشته است.
  - قوانین مدیریتی بازار که برگرفته از وضعیت نظم و امنیت برقرار می‌شد، یکی از عوامل مهم تأثیرگذار در منظر صوتی شهرها بوده است.
- همچنین منظر صوتی بازار تبریز، از لحاظ مقیاس پنج‌گانه ارزیابی، از خوشایندی، سرزندگی، حادثه‌مندی، شلوغی و خاطره‌انگیزی بالایی برخوردار و محیط پویایی بوده است.
- پیشنهاد:** همان‌طور که در بیانیه یونسکو در سال ۲۰۰۳ بر حفظ میراث ناملموس فرهنگی شده است و در کشورهای مختلف با پروژه‌های متنوع سعی در بازیابی منظر صوتی تاریخی (نظیر بازطراحی رویدادهای تاریخی، ثبت صداهای در حال انقراض) و تبدیل آن به میراث صوتی (با استفاده از فناوری واقعیت افزوده و برنامه‌ریزی‌های فیزیکی در جهت حفظ کاربری‌ها) شده است، ضروری است گام‌های موثری در جهت حفظ میراث ناملموس صوتی بازار که اثری ثبت جهانی است برداشته شود.

فهرست منابع

- افسرین، سید سبحان (آذر ۱۳۹۵)، «معماری و موسیقی تعلیمی در زورخانه»، نشریه باغ نظر، سال سیزدهم شماره ۴۲، صص ۷۹-۸۸.
- اولیا چلبی (۱۳۶۳)، *سفرنامه اولیاء چلبی سیاح عثمانی به ایران*، ترجمه علی ابوالقاسمی و مهدی وزینی افضل، کرمان: انتشارات دانشگاه جیرفت.
- تاورنیه، ژان باتیست (۱۳۹۹)، *کتاب سفرنامه تاورنیه*، ترجمه حمید ارباب شیرانی، انتشارات نیلوفر.
- جاوید، هوشنگ (۱۳۸۶)، «موسیقی و حمام»، در *مجموعه مقاله‌های همایش حمام در فرهنگ ایرانی*، تهران.
- دالمانی، رنه هانری (۱۳۳۵)، *سفرنامه از خراسان تا بختیاری*، مشتمل بر طرز زندگی، آداب و رسوم، اوضاع اداری، اجتماعی، اقتصادی، فلاحتی و صنایع ایران از زمان قدیم تا پایان سلطنت قاجاریه، ترجمه فره‌وشی، تهران: ابن‌سینا؛ امیرکبیر.
- روحفر، زهره (۱۳۹۲)، *نگاهی بر پارچه‌بافی دوره اسلامی*، تهران: انتشارات سمت.
- شاردن، ژان (۱۳۴۵)، *سیاحتنامه شاردن*، ج. ۶، ترجمه محمد عباسی، تهران: امیرکبیر.

- شفائی، بیتا، غفاری، عباس، میرغلامی، مرتضی (۱۴۰۱)، «گونه‌شناسی فضایی در بازار تبریز مبتنی بر منظر صوتی»، *نشریه معماری و شهرسازی آرمان شهر*، ۱۵(۴۱)، ۲۶۹-۲۸۰.
- شکورزاده، ابراهیم (۱۳۶۳)، *عقاید و رسوم مردم خراسان*، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- طیسی، محسن (پاییز و زمستان ۱۳۸۱)، «بازخوانی وقف‌نامه و بررسی کالبدی مرکز محله علیقلی‌آقا»، *صفه*، ۱۲ (۲)، ش ۳۵، صص ۹۳-۱۲۱.
- غفاری، عباس و میرغلامی، مرتضی و شفائی، بیتا. (ب ۱۴۰۰). «تبیین رفتار آکوستیکی و کیفیت منظر صوتی راسته‌های بازار تبریز مبتنی بر ارزیابی‌های عینی و ذهنی»، *فصلنامه مطالعات شهری*، ۱۰(۳۹)، صص ۸۳-۹۸.
- غفاری، عباس و میرغلامی، مرتضی و شفائی، بیتا (الف ۱۴۰۰). «تبیین کیفیت مناظر صوتی سراهای بازار تبریز بر اساس ارزیابی‌های عینی و ذهنی»، *مطالعات معماری ایران*، ۹(۱۸)، ۱۱۳-۱۳۹.
- غفاری، عباس، شفائی، بیتا، میرغلامی، مرتضی (۱۴۰۱)، «تبیین مطلوبیت منظرهای صوتی تیمچه‌های بازار تبریز بر اساس ارزیابی‌های عینی و ذهنی»، *پژوهش‌های معماری اسلامی*، ۱۰(۴): صص ۱۲۷-۱۴۹.
- فخاری تهرانی، فرهاد (۱۳۸۴)، *بازخوانی نقشه‌های تاریخی شهر تبریز*، تهران: سازمان عمران و بهسازی شهری.
- کارری، جملی (۱۳۴۸)، *سفرنامه کارری*، ترجمه عبدالعلی کارنگ، تبریز: اداره فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی.
- کارنگ، عبدالعلی (۱۳۷۴)، *آثار باستانی آذربایجان*، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی: راستی نو.
- کسروی، احمد (۱۳۱۹)، *تاریخ هجده ساله آذربایجان یا سرنوشت گردان و دلیران*، تهران: امیرکبیر.
- کلاویخو، روی گونزالس دو (۱۳۶۶)، *سفرنامه کلاویخو*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- کنتارینی، آمبروسیو (۱۳۴۹)، *سفرنامه آمبروسیو کنتارینی*، ترجمه قدرت‌الله روشنی، تهران: امیرکبیر.
- گلریز، محمدعلی (۱۳۶۸)، *مینودر، یا، باب‌الجنه قزوین، قزوین*.
- لطفی و مسجدی، علیرضا (۱۳۹۰)، *فرهنگواره گرمابه با رویکرد به حمام‌های اصفهان*، تهران: کتاب آبان.
- ملائتی توانی، علیرضا، غلامپور، میثم (۱۳۹۳)، «حمام و استحمام در فرهنگ ایرانیان عصر قاجاریه»، *نشریه مطالعات تاریخ فرهنگی*، ۶(۲۱)، صص ۱۲۱-۱۴۸.
- مونس‌الدوله (۱۳۸۰)، *خاطرات*، به کوشش سیروس سعدوندیان، تهران: زرین.
- نادر میرزا قاجار (۱۳۲۳)، *تاریخ و جغرافی دار السلطنه تبریز*، تهران: اقبال.
- نجمی، ناصر (۱۳۶۲)، *دارالخلافه طهران*، تهران: همگام.
- نژادابراهیمی، احد، محسن حقیقی، نسرین و غفاری، عباس (۱۳۹۸)، «بررسی فضای شنیداری شهر تبریز از آغاز دوره قاجار تا مشروطه»، *فصلنامه مطالعات تاریخ فرهنگی*، ۱۰(۴۰)، صص ۷۵-۱۰۲.

نیکونژاد، محبوبه؛ صادقیان، حمید (۱۳۸۷)، *طلای بدون زر؛ گذری بر زیربافی ایران*. شهر کرد: انتشارات دانشگاه شهر کرد.

همدانی، خواجه رشیدالدین فضل‌الله (۱۳۵۰)، *وقفنامه رشیدی*، به کوشش ایرج افشار و مجتبی مینوی، تهران: انجمن آثار ملی.

یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله (۱۳۸۰)، *معجم البلدان*، ترجمه علی نقی منزوی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

- Adams, William (1828), *The Modern Voyager & Traveller Through Europe, Asia, Africa, & America: Asia*, Vol. 2, the New York: Public Library.
- Carrone, F. (1837), *Tavole genealogiche della real casa di Savoia*: Presso Giuseppe Bocca.
- De Muynke, J., Baltazar, M., Monferran, M., Voisenat, C., & Katz, B. F. (2024), *Ears of the Past: An Inquiry into the Sonic Memory of the Acoustics of Notre-Dame Before the Fire of 2019*, *Journal of Cultural Heritage*, 65, 169–176.
- Desborough Cooley, William (1830), *The History of Maritime and Inland Discovery*, Longman, London: Rees, Orme, Brown & Green.
- Fraser, James B. (1826), *Travels and Adventures in the Persian Provinces of the Southern Banks of the Caspian Sea*, London: Longman, Rees, Orme, Brown & Green.
- Freshfield, Douglas W. (1869), *Travels in the Central Caucasus and Bashan, Including Visits to Ararat and Tabreez and Ascents of Kazbek and Elbruz*, London: Longmans, Green, & Co.
- Harris, Walter B. (1896), *From Batum to Baghdad*, Edinburgh: William Blackwood and Sons.
- Heritage, U. I. C., & Rii, P. (2020), *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Proceedings of the Report of the Eleventh Annual Coordination Meeting of Category*.
- Katz, B. F., Murphy, D., & Farina, A. (2020), *The Past Has Ears (PHE): XR Explorations of Acoustic Spaces as Cultural Heritage*, *International Conference on Augmented Reality, Virtual Reality and Computer Graphics*.
- Laporte, [Joseph] de. (1859), *Le Voyageur François, ou La Connaissance de l'Ancien et du Nouveau Monde. Quatrième édition. Tome II*.
- López, M. J. (2024), *Sonic Pasts: Acoustical Heritage and Historical Soundscapes*, CRC Press.
- Olschki, L. (1960). *Marco Polo's Asia: An Introduction to His "Description of the World Called" Il Milione"*. Univ of California Press.
- Ousley, Sir William (1823), *Travels in Various Countries of the East; More Particular Persia, Vol. 3*, London: Rodwell and Martin.
- Schafer, Murray (1977), *The Tuning of the World*, Vermont: Destiny Books.
- Wagner, Moritz (1856), *Travels in Persia, Georgia and Koordistan, Vol. 3*, London: Hurst and Blackett.
- Zhu, X., Oberman, T., & Aletta, F. (2024), *Defining Acoustical Heritage: A Qualitative Approach Based on Expert Interviews*, *Applied Acoustics*, 216, 109754.

Transliteration

- Abbas, G., Morteza, M., & Bitā, Sh. (2021). Explaining the quality of soundscapes of Tabriz bazaar halls based on objective and subjective assessments.
- Abulqāsemī, ‘Alī, *Safamāneh-ye Oliyā-ye Chalabī be Irān*, Jiroft University Press, 1985.
- Allemagne, Henry - Rened, *Travelogue from Khorasan to Bakhtiari, including the lifestyle, customs, administrative, social, economic, agricultural and industrial conditions of Iran from ancient times to the end of the Qajar dynasty*, translated by Farahvashi, Tehran: Ibn Sīnā: Amīr Kabīr, 1935.
- Chardin, Jean, *A Journey to persia: Jean chardin's portrait of a seventeenth -century empire*, translated by Mohammad Abbasi, Tehran: Amīr Kabīr, 1956.
- Ghafari, Abbas, Mirgholami, Morteza, & Shafae, Bitā. Quality of Soundscape in SarĀçs of Tabriz Bazaar Based on Objective and Subjective Evaluations. *Iranian Architectural Studies*, 2021, 9(18), 113-139.
- Ghafari, Abbas, Mirgholami, Morteza, Shafae, Bitā. Explaining the acoustical behavior and the soundscape quality of Tabriz Bazaar based on the objective and subjective assessments. *Quarterly Journal of Urban Studies*, 2021, 10(39), 83-98. doi: 10.34785/J011.2021.714.
- Ghaffari, Mirgholami, Shafai, & Bitā. (2021). Explaining the acoustic behavior and soundscape quality of Tabriz bazaar rows based on objective and subjective assessments. *Quarterly Journal of Urban Studies*, 10(39), 83-98.
- Ghaffari, Shafai, Bitā, & Mirgholami (2022). Determining the desirability of the soundscapes of the Timchehs of Tabriz Bazaar based on objective and subjective assessments. *Islamic Architecture Research*, 37(10), 127-149.
- Gonzalez de ClaviJo, Ruy, *Hiustoria de gran tamorian = narrative of the embassy of Guy Gonzalez de Clavijo to the court*. Translated by Masoud Rajabnia, Book Translation and Publishing Company, 1965.
- Hamedānī, kājeh Rašīd al-Dīn Fażlollāh (1971). *Vaqf-nāmeḥ Rašīdī*, by Iraj Afshar and Mojtaba Minovi, Tehran: National Monuments Society.
- Kasravi, Ahmad, *the Eighteen-Year History of Azerbaijan or the Fate of the Guards and the Brave*, Amīr Kabīr, Publications 1930.
- Mollai Tavani, Alireza, Gholampour, Meysam, *Bathroom and Bathing in the Culture of Iranian at Qajar Period (from the beginning of the Qajar period until Constitutional Revolution)*, *Journal of Cultural History Studies*, 21.
- Naser Najmi (1985), *Iran a Century Ago*, [n.p.]: Attar Publications.
- Nejad-ebrahimi Ahad, Mohsen Haghghi Nasrin, Ghaffari Abbas. A Study of the Auditory Atmosphere of Tabriz City from the Beginning of the Qajar Period to the Constitutional Era. *Quarterly Journal of Cultural History Studies*. 2019; 10 (40): 75-102.
- Nikonezhad, Mahboobeh, and Hamid Sadeghian (2008). *Gold Without Gold; A Glimpse of Iranian Gold Weaving*. Shahr-e-Kurd: Shahr-e-Kurd University Publications.
- Roohfar, Zohreh. *A look at weaving in the Islamic period*. Tehran: Samat Publications, 2013.
- Shafae, Bitā, Ghaffari, & Mirgholami. (2023). Spatial Typology in Tabriz Bazaar based on the Soundscape. *Arman Shahr Architecture and Urbanism*, 15(41), 269-280.
- Shafae, Bitā, Ghaffari, Abbas, Mir-Gholami, Morteza. Spatial Typology in Tabriz Bazaar based on the Soundscape, 1993, 15(41), 269-280. doi: 10.22034/aaud.2023.266838.2400

An Examination of the Auditory Space of the Tabriz Bazaar in its Historical Trajectory before the Modern Era

Extended Abstract

Introduction: As one of the most vital urban spaces in Iranian history, the historic Tabriz Bazaar served not only as an arena for commerce but also as a place for social, ritual, and cultural interactions. What has received less attention is the auditory dimension of this space; that is, the sounds that have continuously reflected the history, culture, and collective memory of the city. In this context, the historical soundscape approach, grounded in R. Murray Schafer's theory, enables the study of the auditory past of historical spaces. The present research aims to reconstruct the sonic environment of the historic Tabriz Bazaar in the pre-modern era, examining the bazaar's auditory system as a component of the city's cultural memory through historical documents, travelogues, maps, and governmental reports. The primary research question is: What were the constituent components of the soundscape of the historic Tabriz Bazaar during historical periods, and how can its continuity with the spatial identity of the city be explained? At the theoretical level, this article represents an attempt to connect Schafer's perceptual approach with historical research on Iranian architecture, aiming to demonstrate that sounds, like form and material, can carry meaning and memory. This perspective offers a new horizon in intangible heritage studies and urban conservation, referring to "hearing the past" as a form of cultural cognition.

Method: This is a descriptive-analytical study conducted using a qualitative historical method. Data were extracted from library and archival sources, including travelogues from the Safavid to Qajar periods (e.g., Sharden, Tavernier, Polak), government reports, and urban memoirs. Data analysis was conducted utilizing Schafer's theoretical model, which categorizes the soundscape into four groups (background sounds, signals, soundmarks, and noise). For better adaptation to the context of the historical bazaar, this framework was integrated with local data and redefined into seven auditory axes. The analyses are based on the qualitative content and a comparative examination across periods to identify recurring and variable sound patterns. In this way, the historic Tabriz Bazaar is reinterpreted not merely as a physical structure but as a "repository of auditory memory."

Findings: The results of analysis show that the soundscape of the historic Tabriz Bazaar enjoyed a rich and multi-layered order, wherein each sound category reflected the interaction between spatial

structure, human activity, and cultural identity. The characteristic sounds of the bazaar can be analyzed within seven main categories:

- Sounds of occupations, which are considered the beating heart of the bazaar: The hammers of goldsmiths, the pounding of coppersmiths, the snipping of tailors, and the sounds of mills and herbalists' shops were not only indicators of robust economic activity but also represented professional authenticity and craft skill. These sounds defined the spatial quality in terms of rhythm, intensity, and continuity, shaping a substantial part of the bazaar's working identity.
- Sounds of functions originating from the presence of religious, welfare, and service facilities: The reverberation of the call for prayer (azan) from the domes of the bazaar arcades, the sound of water in traditional bathhouses (hammams), the tinkling of water dispensaries (saqqakhanehs), and the murmurs of prayer acted as spatial and temporal anchors within the bazaar's soundscape, establishing an auditory connection between daily activity and spirituality.
- Presence of itinerant performers and public entertainment, which enlivened and dynamized the bazaar space: The calls of itinerant vendors, the melodies of naqqali (dramatic storytelling) and Shahnameh recitation in caravanserai corners, the buzz of crowds in coffeehouses, and the laughter of passersby reinforced the social and recreational aspect of the bazaar, evoking popular culture within the fabric of everyday life.
- Social Events, which signified the bazaar's connection with collective and ritualistic occasions: The sounds of joy and mourning during holidays and religious ceremonies, the arrival and departure of caravans, and the proclamation of public announcements transformed this space into a setting for collective experiences. Such sounds shaped a form of social memory that remains alive in the minds of Tabriz's inhabitants today.
- Presence of different dialects and accents, which indicated the ethnic diversity and extensive commercial network of the bazaar: The sounds arising from conversations and bargaining among traders in Azeri, Turkish, Armenian, Persian, Georgian, and Ottoman languages manifested the cultural complexity of the bazaar space, turning it into a site of linguistic contact between civilizations.
- Bazaar management regulations, which constituted a form of organized sonic system in its own right: The beating of drums or striking of bells to signal market opening and closing hours, the cries of town criers announcing governmental decrees or commodity prices, established a system of aural communication

between the administration and the public, conveying spatial order to the people through hearing.

- Sounds of construction and repairs, which reflected the physical dynamism and continuous vitality of the bazaar. The sounds of masons' hammers, the rumble of wagons and carts transporting materials, and the clamor of workers during post-earthquake reconstruction embodied the enduring life of the space and the interaction between past and present.

Collectively, these seven components created a coherent auditory system in which each sound held meaning linked to function, space, and culture. Thus, the historic Tabriz Bazaar can be recognized as a "living sonic system" that has maintained a semantic and perceptual continuity while accepting and undergoing temporal changes.

Discussion and conclusion: The analysis of the soundscape of the historic Tabriz Bazaar shows that, within this space's history, sounds were not merely reflections of human activity but constituted a part of its meaning-making mechanism and memory, a form of auditory language that defined the city's structure. Compared to other historical bazaars in Iran, the historic Tabriz Bazaar enjoyed a more meaningful diversity of sounds and a more coherent auditory organization, enabling it to perpetuate its spatial identity through the act of hearing. This study emphasizes the necessity of attending to the auditory dimension in heritage conservation studies. It is proposed that in bazaar regeneration projects, alongside physical elements, their sonic history should also be documented to preserve their cultural continuity. Future research could be dedicated to comparing the past and current soundscape of the Tabriz Bazaar through recording methods and acoustic analysis.

Keywords: Soundscape, Historical Auditory Space, Tabriz Bazaar, Soundmarks, Travelogue.